

BUDAIKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID

DÉNES IVÁN ZOLTÁN RÓL –

MARZALI HENRIKRÓL

HAVASRÉTI JÓZSEF

TAKÁCS TIBOR RÓL – ERDŐS PÉTERRÓL

MESZMANN T. TIBOR

FRIESZ-KOVÁCS KAMILLÁRÓL

BENCZES ISTVÁN

CSANÁDI MÁRIÁRÓL –

MAGYARORSZÁG

AUTORITÁRIUS RENDSZERÉRŐL

ALE ÉVA

DUPCSIK CSABÁRÓL –

MAGYAR SZOCIOLÓGIATÖRTÉNETRŐL

LÁZS SÁNDOR

MOLNÁR ANTAL RÓL – FERENCES

FORMULÁSKÖNYVEKRŐL

KONCSIK LAURA

TAKÁCS IMRÉRÓL – A PORTA SPECIOSÁRÓL

RAFFAY ENDRE

SZAKÁCS BÉLA ZSOLTRÓL – ÁRPÁD-KORI

ÉPÍTÉSZETRŐL

PROBLÉMA

HONT ISTVÁN, HÁBORÚ, NŐI ÍRÓK

SZEMLE

SZÜCS JENŐ, OLAY CSABA, RÉZ ANNA,

DRASKÓCZY ESZTER, FÜZI IZABELLA,

SZIJÁRTÓ ZSOLT, BÁN-FORGÁCS NÓRA KÖNYVEIRŐL,

ZSOLT PÉTER A VALÓ VILÁGRÓL,

LÁSZLÓ GÉZA AZ ÜZLETI DÖNTÉSEKRŐL

MI A PÁLYA?

STEVEN SHAPIN THOMAS KUHN RÓL,

NAGYFI RICHÁRD

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁRÓL,

PATRICK GEARY PUTYIN

TÖRTÉNELEMKÉPÉRŐL

BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE

Főszerkesztő: Wessely Anna
 Harsányi Tamás (tördelőszerkesztő), Sebes Katalin (szöveggondozó)
 A szerkesztőbizottság elnöke: Laki Mihály
 Szerkesztőbizottság: Bodnár M. István, Gyáni Gábor, Klaniczay Gábor, Lakner Judit,
 Madarász Aladár, Majtényi László, Margócsy István, Pajkossy Gábor

35. évfolyam 1. szám

2023. tavasz - nyár

BÍRÁLAT

Törő László Dávid: Egy talált életmű megtisztítása	Dénes Iván Zoltán: Választott nemzet Marczali Henrik élete és munkássága	3
Havasréti József: Punkháború Óbudán Hadjárat a korai magyar punk zenekarok ellen	Takács Tibor: Botrányt akarunk! Rágalmak a CPg és a magyar punk zenekarok ellen	10
Meszmann T. Tibor: „A mai Orion már nem az az Orion”	Friesz-Kovács Kamilla: „Volt egyszer egy Orion...”	16
Benczes István: Párt – állam – pártállam	Mária Csanádi, Márton Gerő, Miklós Hajdu, Imre Kovách, Mihály Laki, István János Tóth: Dynamics of an Authoritarian System, Hungary 2010–2021	21
Ale Éva: Politikus tudós vagy tudós politikus?	Dupcsik Csaba: A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig	29
Lázs Sándor: Ferences formuláskönyvek	Molnár Antal: Die Formelsammlungen der Franziskaner- Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)	35
Koncsik Laura: Ékes kapu	Takács Imre: Az esztergomi Porta Speciosa	43
Raffay Endre: Miért éppen Dunántúl?	Szakács Béla Zsolt: Árpád-kori építészet a Dunántúlon	48

PROBLÉMA

Danielle Charette – William Selinger	A politikai próféta, aki a Harvardon nem kellett Globális konfliktustól sújtott korunkban végre eljött Hont István ideje	56
Jürgen Habermas	Háború és felháborodás	60
Török Zsuzsa	Lapszerkesztő nők az 1860-as években (Módszertani megfontolások)	64
Mészáros Zsolt	Szabadpolcon: Női írói életművek a monográfia műfaja tükrében	69

SZEMLE

Kontler László	The Historical Construction of National Consciousness: Selected Writings by Jenő Szűcs, edited by Gábor Klaniczay, Balázs Trencsényi, and Gábor Gyáni	75
Csepeli György	Olay Csaba: Regionális és nemzeti identitás Egy hermeneutikai megközelítés	77
Kaposi Márton	Draskóczy Eszter: Alvilágjárások és pokolbeli büntetések Dante komédiájának antik és középkori forrásai	78
Kevei Andrea	Réz Anna: Mardos A büntudatról kilenc fejezetben	80
Tóth Benedek	Füzi Izabella: A vurstlitól a moziig A magyar vizuális tömegkultúra kibontakozása (1896–1914)	82
Dunai Tamás	Szijártó Zsolt: Sokszínű médiavilágok A mindennapi élet és a médiakutatás antropológiai dimenziói	85
Zsolt Péter	VV10 – Egy valóságshow valósága	88
Szőke Gergely László	Bán-Forgács Nóra: Az adatvédelmi ombudsman intézménye Magyarországon A kezdet és a vég, 1995-2011 Bán-Forgács Nóra: A rendszerváltás és az adatvédelmi ombudsman Magyarországon Az adatvédelmi ombudsman alapjog-értelmezése	90
László Géza	John Kay – Mervyn King: Radikális bizonytalanság – döntéshozatal a számokon túl	93

MI A PÁLYA?

Steven Shapin	Elvadult paradigmák The Last Writings of Thomas S. Kuhn, edited by Bojana Mladenović	97
Nagyfi Richárd	Az alkotás a mesterséges intelligencia korszakában	103
Patrick Geary	Az európai etnikai nacionalizmus gyökerei	108

BUKSZ szerkesztősége
E-mail <BUKSZ@c3.hu>
Kiadja a Budapesti Könyvszemle Alapítvány.

A BUKSZ hálózaton a
<http://buksz.c3.hu>
címen érhető el.

A grafikai-tipográfiai arculatot Pohárnok Mihály
és Harsányi Tamás tervezte. Szedte a BUKSZ-
Stúdió. Nyomda: Prime Rate Kft.

Előfizetési díj évi 5000 Ft. Befizethető a Budapesti Könyvszemle Alapítvány KHB számlájára.
Számlasszám: 10402166-21634716-0000 0000

ISSN 0865-4247

LAPSZERKESZTŐ NŐK AZ 1860-AS ÉVEKBEN (MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK)*

Kánya Emília, az első magyar lapszerkesztő nő 1905. december 29-

TÖRÖK ZSUZSA

tős mértékben háttérbe szorítja a szerkesztői szerepkör alapos vizs-

én reggel, pénteki napon hunyt el „hosszas szenvedés után”, fiának, Szegfi Lászlónak, a *Fiumei Szemle* szerkesztőjének lakásán Fiumében, az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb magyar kikötővárosában. A halálát követő napokban, december 30–31-én, illetve 1906. január elején több fővárosi lap is tudósított haláláról: a *Független Magyarország* és a *Pesti Hírlap* szinte azonos híradása főként az írónőt gyászolta, a *Pesti Napló* és a *Budapesti Hírlap* „az első női szerkesztő”, „az első magyar szerkesztőnő” elhalálózását fájalta.¹ Kánya Emília azonban nemcsak lapszerkesztői elsősége okán vívta ki helyét a kulturális emlékezetben, hanem az általa szerkesztett periodika, a húsz évig fennálló *Családi Kör* (1860–1880) sikere révén is.² Ez a folyóirat volt ugyanis az első olyan, „művelt magyar hölgyek számára” kiadott, ráadásul nő által szerkesztett szépirodalmi és divatlap, amely két teljes évtizeden keresztül fenn tudott maradni. Kánya Emília szerkesztői tevékenységére és a *Családi Kör* huzamos működésére ezért kortársai is elismeréssel reflektáltak, és az utókor nő történeti érdekeltségű kutatásainak is egyre gyakrabban tárgya Kánya alakja, valamint az általa szerkesztett lappal összefonódó munkássága.³

Noha Kánya Emília lapszerkesztői tevékenysége az 1860–1870-es években időtartamában és hatásában is egyedi, ebben az időben más nők is – Vachott Sándorné, Majthényi Flóra, K. Beniczky Irma és Kalocsa Róza – kísérleteztek azzal, hogy a szerkesztői szerepkör révén érvényesüljenek. Egyiküknek sem sikerült azonban az, ami Kánya Emíliának: számottevő, a kiadványt eltartani képes olvasóközönséget toborozni és sok éven át az olvasótábor érdeklődését ébren tartani. A többi periodika rövid életű kísérlet maradt, melyek végképp eltörpültek és elfelejtődtek Kánya *Családi Köre* mellett.

Nem csak Vachottné, Majthényi, K. Beniczky és Kalocsa szerkesztői tevékenységével nem foglalkozott mindeddig az irodalom-, sajtó-, társadalom- és nő történeti kutatás, általában is ez a láthatatlanság jellemzi a lapszerkesztő nők munkásságát. Igaz, nem történt ez másként a férfiakkal sem, hiszen többnyire az ő szerkesztői tevékenységük is írói/költői pályafutásuk mellékvágányaként, kitérőként jelenik meg az írói/költői kiteljesedés felé vezető úton a róluk szóló szövegekben, ha egyáltalán értelmezés tárgyául szolgálnak. A szerzőség kultusza általában jelen-

átát, mert szinte magától értetődőnek vesszük, és nem kérdezzük rá tényleges mibenlétére.

Következésképp annak a monográfiának, amely az 1860-as években megjelenő női lapszerkesztők első nemzedékének munkásságát vizsgálja, és amelyen jelenleg dolgozom, központi módszertani problémája az, hogyan ragadható meg a lapszerkesztői szerepkörbe tartozó, összetett feladategyüttes, és mit jelentett ez a nőkre nézve a XIX. század hatvanas éveiben.

Margaret Beetham, az angolszász periodika-kutatás egyik szaktekintélye szerint a kutatómódszertan „hogyanja” elsősorban a kutatási probléma „miértjétől” függ, és a kérdés vagy kérdések megválaszolása a kutató személyes háttere, az intézményi elvárások, az idő, a pénz, a kapott megbízások, a véletlenek, a másokkal folytatott beszélgetések, tágabb kontextusban pedig a diszciplína adott helyzete közti bonyolult kapcsolatok összjátéka.⁴ Munkámban, a

* ■ Ez az 1860-as évek női lapszerkesztőivel kapcsolatos kutatómódszertani kérdéseket megfogalmazó írás az MTA Nőtörténeti Munkabizottsága, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi és Történettudományi Intézete által *Hogyan írjunk nő történetet? Források és módszerek* címmel megszervezett, 2023. április 21-én zajlott tanácskozáson elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészített változata.

1 ■ A Kánya Emília halálával kapcsolatos híradások és nekrológok az említés sorrendjében: Elhunyt írónő. *Független Magyarország*, 1905. dec. 30., 9. old.; Egy magyar írónő halála. *Pesti Hírlap*, 1905. dec. 30., 10. old.; b. e.: A magyar feminizmus úttörője. *Pesti Napló*, 1905. dec. 30., 11. old.; Az első magyar szerkesztőnő. *Budapesti Hírlap*, 1906. jan. 4., [21. old.]

2 ■ A Kánya Emíliával kapcsolatos, gyakran manipulatív kulturális emlékezetéről, a XX. századi nő történeti narratívaképzés történeti fogalomhasználatáról lásd Bozsoki Petra: „A magyar feminizmus úttörője”? Kánya Emília a kulturális emlékezetben. *Literatúra*, 45 (2019), 1. szám, 33–51. old.

3 ■ Lásd Bozsoki Petra: Egy női karrier elbeszélésének nehézségei: Kánya Emília emlékiratáról. *Verso*, 1 (2018), 1. szám, 25–45. old.; Bozsoki Petra: „Csak a vezérek szerepelnek az életben”: Kánya Emília életpályájának társadalomtörténeti vonatkozásai. In: Bényei Péter – Béres Norbert – Bihary Gábor – Farkas Evelin (szerk.): „Keresek világot”: *Tanulmánykötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály*, Bp., 2018. 187–203. old.; Bozsoki Petra: Kánya Emília diszkurzív közege: A Családi kör női szereprepertoárja és politikai nyelve. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122 (2018), 5. szám, 580–602. old.; Bozsoki Petra: Bővülő értelmiségi női szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatról. *Irodalomismeret*, 30. (2019), 3. szám, 19–54. old.; Bozsoki Petra: A nőreprezentáció mint piaci tényező. *A Családi Kör* sikere és megszűnése. In: Török Zsuzsa (szerk.): *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920. Reciti*,

XIX. századi női lapszerkesztők iránti érdeklődésben és a megközelítés módjában több tényező játszott szerepet:

1. A tudományos szocializáció (a történeti megismerés kontextualista modelljei, az irodalom „külföldi” – a szövegek medialitása, létrejöttüknek és használatuknak társadalomtörténeti kontextusai – iránti érdeklődés).

2. Petelei István XIX. századi elbeszélő összes novellájának a kiadására vonatkozó megbízás még a doktori képzésem idején.⁵ A gyakorlati munka, a novellák elsődleges közlési helyének feltárása a korabeli folyóiratokban és sajtókiadványokban szembesített ugyanis először a XIX. századi irodalom beágyazottságával az egykorú sajtóközegbe. Ez a felismerés azóta is meghatározó módon befolyásolja irodalomszemléletemet.⁶ A tudományos kutatás mindenkori alapelve – mint ahogy Beetham is emlékeztet rá – a vakfoltok, a hiányok, az elnyomások tematizálása. Az első ilyen vakfoltot még valamikor a 2000-es évek közepén fedeztem fel: a sajtóközeg szinte teljes mértékű ignorálását a XIX. századi irodalomtörténet kutatásában. Mivel pedig a Petelei-novellák felkutatása közben számtalan női szerző munkájával találkoztam a korabeli időszaki kiadványokban, a következő vakfolt, amellyel szembesültem, a nőkkel, az íróknak és a nőiség értelmezésével kapcsolatos hazai kutatások hiánya volt.

3. Mivel, néhány meghatározó és inspiratív kivételtől eltekintve, sem a hazai irodalom-, sem pedig a sajtótörténet nem nyújtott elegendő fogódzót a

kutatásaim kezdetekor, az angolszász nyelvterületen akkor már harminc-nyolcvan éves hagyománnyal rendelkező nőtörténeti szakirodalomhoz fordultam. A nemzetközi tudományosságban a nőtörténeti kutatások rendkívül differenciált és specializálódott irányzatai közül számomra végül nem a feminista irodalomkritika szövegtárháza jelentette a legnagyobb inspirációt. Mivel érdeklődésem elsősorban nem elméleti és hangsúlyosan nem politikai, hanem mindenekelőtt történeti kérdésekre irányul, s célom az, hogy az irodalom és a sajtó intézményének XIX. századi alakulását és működését tágabb perspektívából értsem meg, végül az angolszász periodikakutatások (*periodical studies*) nyújtotta lehetőségek és kutatásmódszertan ösztönözte munkám kivitelezését. Tehát a módszertani kérdéseimet is meghatározó módon befolyásolta ez a kutatási irányzat.

A periodikatudomány angolszász nyelvterületen az 1960-as évek végétől prosperáló interdiszciplináris kutatási irányzat. Egyik vonulata a viktoriánus, a másik pedig a modernista periodikákkal foglalkozik.⁷ Sajátos diszciplináris státusát a tágabb kontextusú médiatörténet-írás mellett három markáns jellemzője biztosítja:

1. A periodikakutatás kifejezetten a nyomtatott sajtó történetével foglalkozik; tehát a folyóiratokat nem a médiatörténet alegységeként tárgyalja, hanem a nyomtatástörténet tágabb kontextusában vizsgálja a szövegtermelés kulturális és materiális feltételeit. Úgy is mondhatnánk, kutatásainak tárgya nem a sajtót, a filmet, a rádiót, a televíziót és az internetet egyaránt magába foglaló *média*, hanem a nyomtatott időszakos kiadványok sokféle változata, a *periodika*.

2. A periodikák iránti érdeklődés az utóbbi 15–20 évben a digitális tartalmak fokozott használatával kapcsolódik össze, a digitális forradalom ugyanis nemcsak a kiadványok egyszerűbb és könnyebb elérhetőségét, hanem új interpretációs eszközök és módszerek kidolgozását is megkönnyítette.

3. Az angolszász nyelvterületen a periodikatudományt a társadalmi nemre való különös érzékenységgel művelik. Desirée Henderson megfogalmazásában: az időszakos kiadványok kutatása egyben feminista felfedezőmunka is, a nő és a periodikák kapcsolatának vizsgálata e kutatási tárgynak nem alegysége, nem járulékos része, hanem integráns összetevője.⁸

Mind a viktoriánus, mind pedig a modernista periodikakutatás alapvető tézise, hogy a periodika nem a más tudományterületek számára alkalmas források gyűjteménye, hanem olyan önálló kutatásra érdemes entitás, amely lényegileg különbözik más publikációs formáktól, az eltérések megértése pedig új megközelítést és sajátos módszertant igényel. A tudományterület képviselői a periodikákra mint a kulturális ideológiák létrehozásában és a mediális terjesztésükben szerepet játszó tényezőkre tekintenek, nem pusztán mint másodlagos médiumra, amely csak megjeleníti ezeket az ideológiákat.⁹

Bp., 2020. 167–190. old.; Bozsoki Petra: *A honleányság mint női emancipáció: Kánya Emília alakja és munkássága*. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, 2021.; Zsuzsanna Varga: *Writing for the Family Audience: Gartenlaube, Csalládai Kör and the subversion of a domestic magazine*. *Hungarian Studies Yearbook*, 3 (2021), 1. szám, 64–77. old.

4 ■ Margaret Beetham: *The body in the archive: reading the working woman's reading*. In: Alexis Easley – Andrew King – John Morton (eds.): *Researching the Nineteenth-Century Periodical Press. Case Studies*. Routledge, London – New York, 2018. 145. old.

5 ■ Vö. Petelei István: *Összes novellái. Szerzői kötetek*. I–II. S. a. r. Török Zsuzsa. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.; Petelei István: *Összes novellái. Sajtó megjelenések és kéziratok*. III–IV. S. a. r. Török Zsuzsa. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.

6 ■ Ebben a szemléletben készült a Peteleiről szóló monográfiám is: Török Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközége. Média- és társadalomtörténeti elemzés*. Ráció, Bp., 2011.

7 ■ Az angolszász periodikakutatást a fő kutatási irányok bemutatásával részletesen az alábbi tanulmányban ismertettem: Török Zsuzsa: *Periodika-tudomány, periodika-kutatás. Az angolszász paradigmák. Irodalomtörténeti Közlemények*, 126 (2022), 2. szám, 221–245. old.

8 ■ Vö. Desirée Henderson: *Recovery and Modern Periodical Studies*. *American Periodicals*, 27 (2017), 1. szám, 2–5. old., itt: 4. old.

9 ■ Vö. Lyn Pykett: *Reading the Periodical Press. Text and Context*. *Victorian Periodicals Review*, 22 (1989), 3. szám, 100–108. old. Kötetben: Lyn Pykett: *Reading the Periodical Press: Text and Context*. In: Laurel Brake – Aled Jones – Lionel Madden (eds.): *Investigating Victorian Journalism*. Macmillan, Basingstoke, 1990. 3–18. old.

Az időszaki kiadványoknak a női szerzőség professzionalizálódása folyamatában játszott központi szerepét könyvtárnyi angol nyelvű monográfia és tanulmány hangsúlyozza. A szövegek performativitásában érdekelt és a kiadványok tartalmára fókuszáló posztstrukturalista értelmezések utáni, a periodikákat tágabb társadalmi-kulturális kontextusban vizsgáló megközelítések a tartalomról a létrehozás folyamatára, a sajtókiadvány létrejöttében szerepet játszó egyénekre helyezik a hangsúlyt. Ebben a vizsgálódásban a lapszerkesztő mint különböző folyamatok és emberi kapcsolatok menedzsere az 1980-as évektől kezdve tett szert központi jelentőségre. Azóta számos esettanulmány szentelt figyelmet a képlékeny lapszerkesztői szerepkörnek. Egyesek szerint a szerkesztői szerep- és munkakör vizsgálatában a professzionalizáció folyamatának olyan, viszonylag rugalmas értelmezésére van szükség, amelybe a lapszerkesztés gazdasági és társadalmi vonatkozásai egyaránt beleférnek.¹⁰ A női lapszerkesztőkre vonatkozó eddigi értelmezések a szerkesztőtípusok megnevezésére fókuszáltak, és ezeket a szerkesztői pozíción belüli domináns szerepkörök szerint különítették el: a szerkesztő mint segédszerkesztő, mint a női munka szószólója, mint sztárszerző, mint folyamatvezető, mint nőmozgalmi aktivista, illetve mint kulturális mediátor.¹¹ A kutatást sokáig főként leíró, felfedező és „megmentő” szándékú elemzések jellemezték, e tendenciát nevezte Fionnuala Dillane társadalmi-kulturális emlékezetaktivizmusnak (*socio-cultural memory activism*), kulturális emlékezetgyártásnak, amelynek egyrészt a múlttól való gondolkodás megváltozásában (és megváltoztatásában), másrészt a médiatörténet jövőjének új meghatározásában van szerepe, olyan narratívák keretrendszerének kidolgozásával, amelyek a nőket a kultúratermelés és a közzsféra aktív résztvevőiként mutatják meg.¹²

Tanulmányok egész sora foglalkozott a lapszerkesztők által betöltött szerepkörök sokszínűségével, és érvelt a szerkesztői szerep formalizált jelentéstartalmának meghatározása mellett, ami további komparatív és tipológiai vizsgálatok kiindulópontját jelentheti.¹³ Sőt a szerkesztőkkel kapcsolatos komparatív vizsgálatok alapjául szolgáló általános modellek kidolgozásának módszertanára is rákérdeznek. A lapszerkesztők működését érintő legújabb munkák a tipológiai elemzéseket túlságosan korlátozónak, kirekesztőnek gondolják, mivel létező privilégiumokat ismertetnek és erősítenek meg. E kezdeményezések a transznacionális perspektíva és a hálózat-, illetve a kapcsolat kutatás felerősödésével, olyan általános értelmezési keretek kidolgozását sürgetik, amelyek lehetővé teszik a különböző nyelvi és regionális hovatartozású és eltérő ideologikus kontextusokból érkező lapszerkesztők korszakokon átívelő tevékenységének, illetve a lapszerkesztéssel kapcsolatos lehetőségeknek, hatalomnak és befolyásnak az összehasonlító vizsgálatát. A központi kérdés természetesen mindvégig az,

ki, mi a lapszerkesztő, és mit értünk a „szerkesztő” fogalmán, ami nem csak valamely meghatározott személy egyéni teljesítménye alapján vizsgálандó; a szerkesztő mibenlétére vonatkozó választ folyamatok, közösségek, „struktúrák” és a sajtó gazdasági aspektusainak együttes elemzése tárhatja fel.¹⁴

Amikor egy hazai forrásbázison alapuló kutatás a női lapszerkesztőkre vonatkozó angolszász periodikatudomány horizontján fogalmazza meg feladatát, akkor a legnagyobb problémát számára a kutatási témára, valamint az elméleti-módszertani reflexiókra vonatkozó hazai előzmények hiánya jelenti. A szerkesztői funkcióra és a szerkesztő fogalmára vonatkozó általános kérdések ugyanis, csakúgy, mint az egyedi előfordulásokat tárgyaló esettanulmányok, jórészt hiányoznak a magyar irodalom- és sajtótörténeti kutatásokból. A sajtótörténetekben fellelhető, a lapszerkesztőkre vonatkozó elemzések leíró jellegűek, a szerkesztő fogalmát és funkcióit evidenciaként kezelik.¹⁵ A női lapszerkesztőkre vonatkozó korszerű, a nemzetközi trendekkel párbeszédképes kutatásnak tehát a rekuperációt, a tipológiai vizsgálatot és a tipológiát meghaladó, többszintű folyamatelemzést egyetlen elbeszélésen belül, egyszerre kellene elvégeznie.

Nem vállalkozhatom e többszintű feladatkör egyetlen narratíván belüli megvalósítására. Eltökélt

10 ■ Beth Palmer: Assuming the Role of Editor. In: Linda H. Peterson (ed.): *The Cambridge Companion to Victorian Women's Writing*. Cambridge University Press, Cambridge, 2015. 60. old.

11 ■ Vö. Maria Frawley: The Editor as Advocate: Emily Faithfull and *The Victoria Magazine*. *Victorian Periodicals Review*, 31. (1998), 1. szám, 87–104. old.; June Sturrock: Establishing Identity: Editorial Correspondence from the Early Years of *The Monthly Packet*. *Victorian Periodicals Review*, 39 (2006), 3. szám, 266–279. old.; Beth Palmer: „Chieftaness,” „Great Duchess,” „Editress! Mysterious Being!” Performing Editorial Identities in Florence Marryat's *London Society Magazine*. *Victorian Periodicals Review*, 42 (2009), 2. szám, 136–154. old.; Beth Palmer: *Women's Authorship and Editorship in Victorian Culture. Sensational Strategies*. Oxford University Press, Oxford, 2011. 117–156. old.; Aisha Bazlamit: Aline Valette's *L'Harmonie sociale* (1892–93). From Social Theory to Editorial Practice. *Journal of European Periodical Studies*, 6 (2021), 1. szám, 56–68. old.; Alicja Walczyna: Paulina Kuczalska-Reinschmit and *Ster* (1895–97, 1907–14). Editing at the Service of Polish Women's Rights. *Journal of European Periodical Studies*, 6 (2021), 1. szám, 146–154. old.; Marianne Van Remoortel: Women Editors and the Rise of the Illustrated Fashion Press in the Nineteenth Century. *Nineteenth-Century Contexts*, 39 (2017), 4. szám, 269–295. old.; Andrea Pensó: Elisabetta Caminer Turra's Editorial Strategies for Introducing English Novels in Italy through her Periodicals. *Journal of European Periodical Studies*, 6 (2021), 1. szám, 25–41. old.

12 ■ Fionnuala Dillane: What is a Periodical Editor? Types, Models, Characters, and Women. *Journal of European Periodical Studies*, 6 (2021), 1. szám, 7–24. old., itt: 8–11. old.

13 ■ Matthew Philpotts: The Role of the Periodical Editor: Literary Journals and Editorial Habitus. *Modern Language Review*, 107 (2012), 1. szám, 39–64. old.

14 ■ Vö. Dillane: What is a Periodical Editor?

15 ■ Az utóbbi évek szakirodalmából kivételként itt most Bozsóki Petra fentebb idézett, Kánya Emília életét és szerkesztői működését vizsgáló írásait, illetve Mészáros Zsolt tanulmányait emelem ki. Lásd Mészáros Zsolt: „Lapom lesz, jövőm meg lesz alapozva.” *A Magyar Bazar* (1866–1904) szerkesztői és kiadói háttéréről az Athenaeum iratanyaga alapján. In: Török

szándékom viszont, hogy a leíró, tartalomismertető módszereket problematizáló megközelítéssel váltam fel. A periodikakutatás azon téziséből indulok ki, hogy egy periodika hálózatként fogható fel, amelyet mediális-materiális szinten a különböző szövegek egymásmellettisége és összekapcsoltsága, intézményi tekintetben pedig a szerzők, szerkesztők, kiadók, nyomdászok, illusztrátorok, olvasók stb. közötti együttműködések tartanak fenn.¹⁶ A vizsgált periodikákat és szerkesztőiket tehát a társadalmi és kulturális erőviszonyok mátrixában vizsgálja, és korabeli hatásuk megértése érdekében feltárja azt a kapcsolatrendszert és hálózatot, amely lehetővé tette a kiadványok létrejöttét és ideig-óráig való fennmaradását a lappiacon.¹⁷ A lapszerkesztőt sajátos habitusú személyiségként, az esztétikai és a gazdasági szféra közötti mediátorként veszi szemügyre.

Laurel Brake az újságírás alapjául szolgáló hálózatok kutatásának módszerei közül nem az egyénekre fókuszáló biografikus megközelítést ajánlja, hanem Friedrich Kittler nyomán olyan prediszkurzív tényezők vizsgálatát, mint az ipari és technológiai struktúrák (kiadó- és nyomdászdinasztiák), a sajtóhoz köthető társadalmi formációk, szakmai és nemzeti csoportok stb.¹⁸

Megközelítesemben, mivel a módszertan „hogyanját” nemcsak a „miérték”, hanem a forrásadott-

(szerk.): *Nők, időszaki kiadványok*, 209–226. old.; Mészáros Zsolt: *The Magyar Bazár (1866–1904) and the Literary Salon Hosted by the Wohl Sisters in Budapest*. *Journal of European Periodical Studies*, 6 (2021), 1. szám, 135–145. old.; Mészáros Zsolt: Szerkesztői babérok és dohányzó műzsák: Wohl Janka a *Magyar Bazár* élén (1873–1901). In: Mercs István (szerk.): *Külön mítoszvilág. Tanulmányok alkotó nőkről, női alkotásokról*. Mórincz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2021. 76–89. old. Saját, a lapszerkesztő társadalmi, jogi, politikai és gazdasági helyzetét érintő kísérletem: Török Zsuzsa: *Apostol vagy kalmár: a lapszerkesztő helyzete a 19. század közepén*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 126 (2022), 6. szám, 711–743. old.

16 ■ Ehhez lásd John Fagg – Matthew Pethers – Robin Vandome: Introduction: Networks and the Nineteenth-Century Periodical. *American Periodicals*, 23 (2013), 2. szám, 93–104. old.

17 ■ A periodikahálózatok kutatásához lásd például: Joanne Shattock: *Researching periodical networks*: William and Mary Howitt. In: Easley et al. (eds.): *Researching the Nineteenth-Century Periodical Press*, 60–73. old.

18 ■ Laurel Brake: „Time’s Turbulence”: Mapping Journalism Networks. *Victorian Periodicals Review*, 44 (2011), 2. szám, 115–127. old. Magyar vonatkozásban mindenképp említésre méltók a sajtó társadalom- és vállalat-történetének vizsgálatával kapcsolatos javaslatok és elemzések: Gyáni Gábor: *Sajtótörténet a társadalomtörténet szemponjtjából*. *Médiakutató*, 7 (2006), 1. szám, 57–64. old.; Balogh János Máttyás: *A Lloyd-mechanizmus. Krízis és árpolitika a lapkiadásban (1860-as és 1870-es évek)*. *Korall*, 14 (2013), 54. szám, 43–62. old.; Mészáros Zsolt: *A Magyar Bazár és a XIX. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái*. In: Egyed Emese – Gálfi Emőke – Weisz Attila (szerk.): *Certamen IV.: Előadások A Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017. 81–93. old.

19 ■ Joanne Shattock: Professional Networking, Masculine and Feminine. *Victorian Periodicals Review*, 44 (2011), 2. szám, 128–140. old.; Shattock: *Researching periodical networks*.

20 ■ Lásd Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867*. Osiris, Bp., 2018.; Deák Ágnes – Tamás Ágnes: *Sziszifuszok küzdelme. Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon, 1860–1875*. Kronosz, Pécs, 2021.

ságok is alapvetően befolyásolták, az 1860-as évek első lapszerkesztőnői tevékenységének megértésében a nemek közötti kapcsolatoknak tulajdonítok kitüntetett szerepet. A nemi alapon eltérő élettereknek a XIX. században uralkodó felfogása következtében ugyanis a férfiak és a nők hálózatai különböztek.¹⁹ A lapszerkesztőnők és kiadványaik alapos vizsgálata azonban arról győzött meg, hogy bár e hálózatok különböztek, ám folyamatosan érintkeztek is, és bonyolult magánéleti, társadalmi, intézményes kapcsolatok révén fonódtak össze egymással. Ebből következik, hogy a lapszerkesztő nők működésének és kiadványainak vizsgálata egy biografikus, totalizáló narratívában torz képet mutatna a vizsgált személyek közreműködéséről és a periodika létrejöttében szerepet játszó összetett folyamatokról.

Munkám a tárgyalt női lapszerkesztőket és kiadványaikat személyek (nők és férfiak), illetve szövegek komplex, bonyolult hálózatában helyezi el; a sajátos női kultúra szeparatizmust erősítő hangsúlyozása helyett kapcsolatokat és rezonanciákat keres a XIX. század közepének nyomtatási kultúrájában. Azt állítja, hogy a periodika egyszerre volt terméke és konstitutív eleme egy olyan közösségi hálóznak, amelyben a kiadvány létrehozói kulturális tőkéjüket gazdasági és szimbolikus formációkká igyekeztek alakítani.

Felhasználom az egykorú életrajzi forrásokat, emlékiratokat, visszaemlékezéseket, leveleket és nem utolsósorban magukat a periodikákat, tehát egyaránt támaszkodom kéziratos, nyomtatott és digitális forrásokra. A legnagyobb hiányt a szerkesztői iratok, számlakönyvek és főként a szerkesztői levelezések forráshiánya jelenti. E hiátus megnehezíti a kutatási hipotézisek igazolását. Noha e forrásokat a periodikák szövege (ezen belül a szerkesztői programnyilatkozatok, vezércikkek, publicisztikák, az olvasókkal való nyilvános levelezés) nem helyettesítheti, alapos tanulmányozásuk jelentős mértékben járul hozzá a szerkesztői tevékenység részleteinek, irányelveinek és módszereinek, valamint a periodikák céljainak és ideológiai pozíciójának megértéséhez.

A fentiek a következő feladatokat implicálják:

1. A lapszerkesztő nők életrajzi adatainak összegyűjtése, illetve a magánéleti kontextus feltárása a lapindítás és -szerkesztés személyes indítékainak megértéséhez.

2. Az 1860-as évek sajtójogi és sajtófelügyeleti kontextusának feltárásával kapcsolatos legújabb kutatási eredmények beépítése.²⁰ A szóban forgó időszakban (ez többnyire a Schmerling-provizórium ideje) ugyanis az 1852-es sajtórendtartás értelmében a lapszerkesztés hatósági engedélyhez volt kötve, amelyet a pest-budai rendőrigazgató, illetve a Helytartótanács hagyott jóvá, ha a kérelmező megfelelő bizonyos kritériumoknak, például politikailag nem

volt kompromittált, és lakhelye a lapkiadás helyén volt. Elképzelhetetlen, hogy az írói pályán némi, a szerkesztőin semmilyen tapasztalattal nem rendelkező, a nyilvános társadalmi terekben vagy például a kizárólag férfiak által birtokolt hivatalokban a megjelenésükben korlátozott nők segítség nélkül, egyedül intézték volna a lapengedély megszerzését. Egyes esetekben ismerjük is a férfi segítőköt. Tehát vizsgálni kell a beadványok megfogalmazásában, a kérvényezés konkrét teendőiben, a lapindítás és -vezetés adminisztrációjában a lapszerkesztő mellett vagy mögött álló segítők, mentorok, tanácsadók szerepét is.

3. Az egykorú üzleti modellek feltárása. A vizsgált lapszerkesztő nők mindannyian támaszkodhattak az időszaki kiadványok értékesítésének a század közepén domináns módjára, az előfizetési rendszerre. Különbségek abban voltak, hogy a lapszerkesztéshez szükséges tőkét a kiadó segítségével vagy pedig önerőből, esetleg valamilyen társadalmi szervezet támogatásával biztosították; mindhárom esetre találunk példát.

4. A neveltetés és a társadalmi kapcsolatháló feltérképezése. Mivel formális újságíróképzés még férfiak számára sem volt a XIX. században, az egyházi intézményekben vagy magánúton megszerzett ismereteknek, illetve az önképzéssel elsajátított műveltségnek meghatározó szerepe volt a nők szerkesztői pályakezdésében. Az 1860-as évek első felében nemigen volt lehetőség és példa arra, hogy a gyakorlatban, szerkesztőségek munkatársaiként sajátítsák el a lapvezetéshez szükséges készségeket, a sajtómunkában tapasztaltabb férfi segítők jelenlétének tehát ismételt kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk.

5. A lapszerkesztőkkel kapcsolatos korabeli normák és elvárások vizsgálata, a lapszerkesztő nők korabeli megítélésének értékelése. Így többek között láthatóvá válik, hogy betörésüket a lappiacra épp az őket korlátozó eltérő életterek normájának stratégiai manipulációja tette lehetővé. Miközben ugyanis kiléptek a számukra kijelölt privát szféra kereteiből, kiadványaikban az eltérő szférák elvét hirdették: a nők érdeklődésének és életének megfelelő problémákkal, kihívásokkal és tevékenységi területekkel (család, anyaság, gazdasszonyosság, ház körüli teendők, öltözködés és divat) foglalkoztak, de ez korántsem jelentette azt, hogy kiadványaik egyenemű nőképet közvetítettek volna.

6. A lapszerkesztői szerepkör performativitásának feltárása. Hiszen szerkesztőként egyrészt mindegyikük valamilyen, az eltérő szférák normájának megfelelő szerepben pózolt (Kánya Emília például honleányként, Vachott Sándorné anyaként és gazdasszonyként, Majhényi Flóra kertészkedő

gazdasszonyként stb.). Másrészt a szerkesztés mindennapjaiban, a konkrét munkafolyamatokban a lap kolofonjában feltüntetett név mögött vagy mellett további személyek, esetenként közösségek (egyesületek) és legtöbbször férfiak is álltak. Így tehát kutatásetikai kérdés, hogy helytálló-e kizárólag egyéni teljesítményként elbeszélni e lapszerkesztő nők történetét; további elvi és módszertani probléma, hogy összehasonlítható-e egy húsz évig tartó szerkesztői teljesítmény egy csupán néhány hónapig tartóval; hogyan és miben mérhető e lapszerkesztő nők és kiadványaik szerepe és befolyása a korabeli sajtókörnyezetben.

Ha minden kérdés megválaszolására nincs is mód a jelen problémafelvető tanulmányban, a jelzett módszertan két legfontosabb hozadéka mindenképp említésre érdemes. Először, hogy az 1860-as években jelentkező női lapszerkesztők első generációja működésének és periodikáinak vizsgálata a megjelent periodikák helyett a hangsúlyt a produkció folyamatára helyezi; következőképp az adott kiadvány periodicitását és emfere jellegét előállításának társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai feltételei között veszi szemügyre. Másodszor, hogy e lapszerkesztő nőknek az 1860-as évek közzsférájában játszott szerepét a sajtó akkori infrastruktúrája, a különböző intézmények és személyek közötti interakciók tették lehetővé. Az elemzés azáltal, hogy e szerkesztők teljesítményét férfi kortársaik közbenjáró szerepének figyelembevételével méltatja, újabb elfogultságok és a fordított hierarchiák elkerülésére törekszik, és végső soron amellet érvel, hogy a nők története nem írható meg a férfiak története nélkül. Az 1860-as évek női lapszerkesztőire vonatkozó kutatásaim ugyanis azt igazolják, hogy minden sikeres (vagy kevésbé sikeres, de mindenképp közszerepet vállaló) nő mögött legalább egy, de az esetek nagy részében több férfi is állt. □